

так і за оригінальними програмами. При їх підготовці звертали увагу на структурування навчального матеріалу, його змістовне наповнення, прагнули досягти максимальної ефективності процесу навчання, а також дотримувалися принципу послідовності, намагалися здійснити плавний і вмотивований перехід від простого до складного, спрямовувати зміст навчальної літератури на вдосконалення мовної, літературної, суспільствознавчої, природничо-математичної та художньо-естетичної освіти учнів [10]. Усе це дозволяло формувати у школярів більш цілісну наукову картину світу.

Отже, аналіз архівних матеріалів доводить, що в останнє десятиріччя ХХ століття забезпечення шкіл навчальною літературою не відповідало реальним потребам через такі причини:

- плани видання підручників не враховували реальних потреб закладів освіти;
- недостатнє фінансування видавничої діяльності (фінансування було дуже обмежене і проводилось переважно у другому півріччі, що створювало утруднення при здійсненні розрахунків за навчальну літературу, а отже, остання з'являлася у школах не на початку навчального року, а значно пізніше);
- не раціональний розподіл підручників і посібників у процесі їх постачання (при складанні плану завозу підручників Міністерство освіти не завжди враховувало заявки обласних відділів освіти, а тому надлишки підручників в одній організації не усували дефіциту книг в іншій) тощо.

У той самий час після отримання Україною незалежності створено чимало нових програм, підручників і посібників з усіх навчальних предметів, які мали новий зміст, враховували надбання відповідних галузей науки, нові вимоги суспільства та були спрямовані на формування у школярів правильних уявлень про навколишній світ та підготовку їх до життя. Подальші дослідження даної проблеми можуть бути пов'язані з вивченням питань еволюції змісту навчальної літератури у ХХ столітті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Міністерства освіти України. – Ф.166. – Оп.18. – Сп. 9. – 102 арк.
2. Архів Міністерства освіти України. – Ф.166. – Оп.18. – Сп. 40. – 112 арк.
3. Архів Міністерства освіти України. – Ф.166. – Оп.18. – Сп. 86. – 252 арк.
4. Архів Міністерства освіти України. – Ф.166. – Оп.18. – Сп. 86. – Арк. 99–105.
5. Архів Міністерства освіти України. – Ф.166. – Оп.18. – Сп. 122. – 213 арк.
6. Архів Міністерства освіти України. – Ф.166. – Оп.18. – Сп. 123. – 316 арк.
7. Архів Міністерства освіти України. – Ф.166. – Оп.18. – Сп. 188. – 200 арк.
8. Архів Міністерства освіти України. – Ф.166. – Оп.18. – Сп. 207. – 120 арк.
9. Архів Міністерства освіти України. – Ф.166. – Оп.18. – Сп. 299. – 257 арк.
10. Архів Міністерства освіти України. – Ф.166. – Оп.18. – Сп. 303. – 200 арк.
11. Вісник державної інспекції закладів освіти № 4-5/96. – К.: МНВП „ІТГ”, 1996. – 64 с.

УДК 378.147

Пастушкова І.С.

ШЛЯХИ ТВОРЧОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ ПОЧАТКОВОГО СПІВАЦЬКОГО НАВЧАННЯ РУБЕЖУ ХІХ–ХХ СТ. В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ (НА МАТЕРІАЛІ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ)

У статті визначено шляхи творчого впровадження традицій початкового співацького навчання в церковнопарафіяльних школах України рубежу ХІХ–ХХ ст. у контексті завдань сучасної освіти через сприймання та інтерпретацію творів української духовної музики, введення якої можливе на культурологічно-просвітительській основі.

The ways of the creative introduction of traditions of the elementary singing training at parochial schools of Ukraine of the boundary of XIX–XX-th centuries in a context of tasks of the modern education through the perception and the interpretation of products of the Ukrainian sacred music which introduction is possible on a culturological-educational basis are determined in the article.

Вступ. Одним із важливих чинників шкільного процесу навчання дисциплінам художньо-естетичного циклу виступає творче впровадження вітчизняних традицій початкового співацького навчання в контексті завдань сучасної музичної освіти.

На основі цілісного наукового аналізу системи початкового співацького навчання у церковнопарафіяльних школах України на рубежі XIX–XX ст. нами доведено їх позитивне значення як провідних осередків цілеспрямованого навчання співу та збереження національних музично-просвітницьких традицій в дореволюційній освіті. До останніх ми відносимо в першу чергу гуманістичну спрямованість змісту, пріоритет духовного і морально-релігійного компоненту, загальнообов'язковість музичного навчання учнів. Спираючись на результати історико-педагогічного дослідження і враховуючи, що у змісті навчальних програм загальноосвітньої школи посилено увагу до вивчення предметів естетичного циклу, ми дійшли висновку, що творче використання досвіду початкового співацького навчання в церковнопарафіяльних школах України відкриває широкі можливості для особистісно орієнтованого виховання учнів.

Під традиціями співацького навчання в широкому плані ми розуміємо увесь практичний педагогічний досвід нашого народу, що включає національні християнські естетично-освітницькі цінності, шляхи, засоби, форми, методи і прийоми співацької практики, які склалися історично і передавалися з покоління в покоління через звичаї, обряди, свята, ритуали. Ці традиції не тільки відігравали протягом багатьох століть роль соціальних установок і ціннісних орієнтацій, а й передбачали педагогічний механізм їх передачі наступним поколінням.

З плином часу через певні історичні обставини вони, на превеликий жаль, фактично були занедбані. Така ситуація є характерною і для загальноосвітньої школи, де українська духовна музика тривалий час була представлена майже символічно. Однак незаперечним є те, що виховний потенціал традицій початкового співацького навчання – важливий і невід'ємний компонент національної школи, яка нині відроджується. Автор діючої державної програми з музики для загальноосвітньої школи I ступеня, доктор педагогічних наук О.Ростовський зазначає: "...питання щодо традицій (зв'язку з минулим) і новаторства (спрямованості в майбутнє) для музичної педагогіки дуже важливе. Забуття історичного досвіду музичної освіти таке ж згубне для сучасної практики музичного навчання і виховання, як і відсутність бачення перспектив її розвитку" [7: 17].

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Шляхи реформування та перспективи подальшого розвитку вітчизняної музичної освіти визначено в працях Д.Болгарського, Л.Масол, Г.Падалки, О.Ростовського, О.Рудницької та ін. Проблеми становлення музично-естетичного виховання у навчальних закладах України розглядаються в історико-педагогічних роботах О.Апраксіної, С.Горбенка, Т.Грищенко, Л.Іванової, М.Маріо, О.Овчарук, А.Омельченко, Л.Проців, Є.Федотова та ін. Про значний виховний потенціал духовної музики писали В.Антонюк, Б.Асаф'єв, Д.Болгарський, М.Бражніков, Н.Герасимова-Персидська, Ю.Келдиш, О.Левашова, П.Маценко, В.Медушевський, Л.Пархоменко, О.Ростовський, О.Сухомлинська та ін.

Визначаючи концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей, доктор педагогічних наук, академік О.Сухомлинська відводить особливе місце формам і методам, "які залучають дітей до художньо-музичного, мистецького світу християнських цінностей, де поєднуються традиційні методи з художньою діяльністю самих дітей" [10: 12].

Об'єктивні потреби сучасного стану розвитку освіти України підштовхують до інноваційних перетворень в галузі музично-естетичного виховання школярів. В умовах усвідомлення наростаючої загрози бездуховності, що опанувала певною часткою учнівської молоді, браку естетичної культури особистості, виключної ролі набуває педагогічний потенціал української духовної музики. Її споконвічна спрямованість до людської душі, глибока моральність релігійних заповідей, піднесена краса обрядів і ритуалів донині не втратили своєї виховної цінності. Великий культурно-педагогічний досвід українського народу, його християнські музично-просвітницькі традиції спроможні відіграти значну роль у розв'язанні проблеми подолання сучасної духовної кризи. Тому правомірно постає питання про можливість збагачення емоційно-естетичного виховання школярів через сприймання та інтерпретацію творів української духовної музики. Оскільки основним у нашій освіті залишається принцип світськості і церква відділена від школи, то її введення в державних навчальних закладах можливе тільки на культурологічно-просвітительській основі.

Отже, **ціль статті** полягає у вивченні проблеми збагачення емоційно-естетичного досвіду учнів загальноосвітніх шкіл незалежної України в контексті завдань сучасної освіти через сприймання та інтерпретацію творів української духовної музики, введення якої можливе на культурологічно-просвітительській основі.

Результати досліджень. Духовна музика є цінною не тільки як важлива частина обряду, але й як загальнолюдська культура, яка несе нам через віки світло Істини, Добра і Краси. Відповідно до цього, авторська програма навчального курсу для учнів загальноосвітньої школи I ступеня “Українська духовна музика” має світський, науковий, загальноознайомлювальний характер і позбавлена будь-яких конфесійних пріоритетів. Духовна музика вводиться в рамках пропонованої програми як один із напрямів вітчизняної і світової музичної культури. Це не тільки особливий світ образів, мислення, але й особлива інтонаційна сфера зі своїм тематизмом і законами його розвитку. У розкритті змісту відібраних творів варто підкреслювати їх загальнолюдський зміст, поєднувати філософсько-естетичну оцінку змісту твору з мистецтвознавчою і богословською, але з акцентом на мистецтвознавство та необхідність духовно-естетичного самовдосконалення.

У побудові програми ми спиралися на вітчизняний досвід початкового співацького навчання, накопичений протягом Х–XX ст., а також досягнення сучасних російських педагогів, зокрема І.Кошміної, Т.Шмагіної та ін.

Методологічною основою програми є Закони України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття), Державний стандарт початкової загальної освіти; Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах, Концепція загальної мистецької освіти, Концепція формування діяльності особистості в процесі музичного виховання, що ґрунтуються на основних положеннях Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) і спрямовані на реалізацію Національної доктрини розвитку освіти в Україні; доцільність творчого використання в сучасних умовах науково узагальненого позитивного історико-педагогічного досвіду навчання і виховання підростаючого покоління на віковичних традиціях української культури.

Мета курсу “Українська духовна музика”: відродити знання духовної музики українського народу і прилучити до неї учнів загальноосвітньої школи I ступеня, дати дітям загальні уявлення про духовно-релігійну культуру, допомогти їм орієнтуватися в її образах, сюжетах, символіці, навчити усвідомлено слухати духовну музику – і тим самим закласти основу для їхнього майбутнього саморозвитку, самоосвіти, самовиховання, сприяти розвитку співацької культури та зміцненню моральності підростаючого покоління.

Завдання курсу:

- ознайомити учнів зі скарбами української духовної музики, створеної для оформлення богослужіння протягом IX–XX століть і до сьогодення, показати традиції, авторські надбання, взаємозв'язки з іншими видами релігійного мистецтва, з вітчизняною історією;

- надати знання щодо змісту, значення текстів піснеспівів, визначити їх роль і місце в богослужбовому колі;
- сприяти розвитку вокально-хорових навичок учнів;
- виховувати повагу до релігійних традицій, шанобливе ставлення до сакрального мистецтва та ритуалів.

Основні принципи викладання курсу:

- добровільність вибору, оскільки необхідно враховувати волю учнів, їх інтерес до курсу;
- усвідомлене сприйняття інформації, що дозволяє істотно полегшити процес пізнання сакрального хорового мистецтва, закономірностей його розвитку, етичних норм і принципів;
- толерантність з метою формування терпимого відношення до людей із протилежними світоглядними установками і релігійними віруваннями;
- врахування вікових та індивідуальних особливостей – попередній добір педагогом методів, прийомів і форм роботи, що відповідають інтересам учнів даної вікової категорії;
- поступове ускладнення матеріалу;
- послідовність викладу матеріалу, що відбиває внутрішню логіку і закономірності релігійно-духовної культури;
- системність у викладі матеріалу;
- природний зв'язок нового матеріалу з уже відомим, опора на рівень розвитку учнів і їх знання;
- опора на церковний текст, канонічне Слово як основу духовної музики;
- “лінійний” виклад матеріалу в сполученні з “концентричним”;
- зіставлення української православної культури з західноєвропейською християнською культурою (передбачається коротке знайомство також із культурою буддизму та ісламу);
- зіставлення духовної, класичної і народної музики на основі культурологічного підходу до духовної музики та особливостей її історичного розвитку;
- інтегративний підхід до введення духовної музики в єдності з усіма напрямками релігійного мистецтва і вітчизняною історією.

На курс “Українська духовна музика” відводиться 272 години (по 68 годин в 1, 2, 3, 4 класах). Передбачається проведення занять два рази на тиждень.

Матеріал курсу розташований у системному порядку. Складається він із восьми розділів, зміст яких відповідає віковим особливостям учнів, специфіці можливостей і потреб школи:

1. Про що розповідає духовна музика.
2. Про що і як розповідає духовна музика.
3. Духовна музика в церковному богослужінні.
4. Фольклорні духовні традиції.
5. Життя людини та церковні служби.
6. Духовні піснеспіви і світська музика.
7. Українські православні музичні традиції і сучасність.
8. Між духовною музикою різних народів світу немає непереборних меж.

Пропонується ознайомлення учнів з духовними піснеспівами Давньої України, творами М.Дилецького, Г.Сковороди, М.Березовського, Д.Бортнянського, А.Веделя, І.Лаврівського, В.Матюка, О.Нижанківського, М.Вербицького, М.Лисенка, М.Леонтовича, К.Стеценка, а також Й.Баха, В.Моцарта, Л.Бетховена, Р.Шумана та інших великих митців минулого, а також наших сучасників Л.Дичко, М.Дремлюги, В.Степурко, Б.Фільц, ієромонаха Іонафана та ін. Кожен розділ, кожен твір програми художньо значимий, несе в собі загальнолюдські цінності, сприяє розвитку в учнів соціалізованих умінь і навичок,

формуванню гуманного відношення до навколишніх, розвитку життєвого досвіду, вихованню милосердя, любові, підвищенню рівня загальної культури.

Контроль за навчанням здійснюється на основі експрес-опитування по закінченні кожної теми, практичних робіт по розспівуванню і слуханню піснеспівів.

У результаті засвоєння запропонованої програми учні повинні знати:

- основні напрямки української духовної музики;
- піснеспіви, як основний компонент богослужіння: за назвою, за змістом, за жанрами, за гласовою належністю, за місцем у богослужінні та святковому колі;
- відомості про визначних творців та виконавців української духовної музики;
- найважливіші особливості духовної музики різних народів.

Учні повинні вміти:

- виконати (розспівати) вивчені піснеспіви;
- пояснити зміст прослуханих творів духовної музики, визначити їх жанр, гласову належність, місце у богослужінні та святковому колі.

Передбачається застосування таких навчальних технологій: художньо-естетичне сприймання (прослуховування духовної музики і перегляд богослужінь за допомогою аудіо-, відео- та комп'ютерних технічних засобів, екскурсії в музеї і храми, відвідування богослужінь) та художньо-педагогічний аналіз (інтерпретація інтонаційно-образного змісту прослуханих творів), практичне засвоєння основних понять співацького мистецтва та необхідної музичної термінології, усвідомлення особливостей музичної мови, специфіки вираження художньої інформації в українській духовній музиці, набуття вокально-хорових навичок у процесі її виконання (практичне засвоєння піснеспівів, підготовка та проведення ранків, концертів до Різдва, Стрітєння, Великодня, Покрови Пресвятої Богородиці, Святого Миколая та інших свят). Проводячи їх, учні зможуть реалізувати себе як творчі особистості у музичній діяльності через спів або гру на музичних інструментах.

Для того, щоб українська духовна музика гармонійно увійшла у шкільне життя, необхідно приділяти їй достатньо уваги в процесі професійної підготовки учителів, і зокрема педагогів, які працюють з молодшими школярами. Перш за все, варто поглибити знання вчителів про українське сакральне музичне мистецтво, роблячи акцент на його потужні виховні можливості, розуміння його символічно-образної мови, конкретизацію педагогічних умов, доцільність його використання у навчально-виховному процесі, технології викладання. Цим питанням присвячені наукові дослідження І.Григорчука, Л.Москальової, Л.Столярової та ін., які відтворюють вітчизняний досвід розвитку музично-педагогічних спеціальностей в контексті Болонського процесу.

Повернення знання духовної музики, безумовно, тривалий процес і буде охоплювати не одне покоління. Цікавим є приклад Західної України і діаспори, де учні в школі вже сьогодні вивчають псалми, духовні гімни і пісні. Міжрегіональні подорожі учнів та творчі відрядження вчителів сприятимуть ознайомленню дітей і викладачів інших областей з цим прекрасним досвідом та його поширенню по всій країні. В дитячих серцях назавжди залишаються не тільки спогади про чудовий прикарпатський край та ландшафти зарубіжжя, але й ці дивовижні мелодії.

Ми пропонуємо різні варіанти введення української духовної музики в школі: щотижневі факультативні або гурткові заняття, що дозволяють впровадити запроповану програму в навчальний курс цілком; уведення програми в основні уроки музики (частково, як використання окремих тем і творів із програми); збагачення репертуару дитячих хорових колективів за рахунок звернення до вітчизняного сакрального музичного мистецтва (одноголосні духовні піснеспіви, партесні концерти, сучасні духовні пісні та ін.). Головним для нас залишається при цьому створення сприятливих умов для подальшого розвитку українського співацького мистецтва, прищеплення учням любові до нього, стимулювання бажання розкрити себе в процесі активної музично-творчої діяльності.

“Розбудова незалежної Української держави відкрила широкий простір також і для педагогічної творчості вчительства та плюралізму думок, стимулювала прагнення до

відродження й розвитку автентичної педагогіки в Україні” [8: 6]. Більш досконалих форм набуває просвітницька діяльність духовенства. “Відродження церковної освіти відбувається вражаючими темпами. Якщо в рік святкування 1000-ліття хрещення Русі (1988 р.) на Україні не було ще жодної недільної школи, то в ювілейному для християнства 2000 р. їх було засновано близько 3000!” [3: 43]. Отже, спостерігається тенденція до збільшення навчальних закладів такого типу, що дозволяє прогнозувати подальшу динаміку цього процесу. Тут діти слухають розповіді вихователів, вчать хорového співу, читають і просто розважаються. Серед навчальних дисциплін – сольфеджіо та церковний спів. При визначенні змісту, організаційних форм, методів викладання враховується досвід церковнопарафіяльних шкіл минулого, але на відміну від державних шкіл, зберігається релігійний підхід до початкового співацького навчання. При храмах з’явилися окремі дитячі церковні хори. У багатьох єпархіях України на обласному і Всеукраїнському рівнях проводять різноманітні конкурси та вікторини з метою виявлення найталановитіших дітей, у тому числі фестивалі духовної пісні, наприклад, молодіжні фестивалі сучасної духовної пісні “Відлуння” у м. Львові, Всеукраїнський фестиваль дитячої духовної пісні “О, Мати Божа, о, Райський Цвіте” в м. Тернополі, фестивалі хорОВОЇ музики “Від Різдва до Великодня” в м. Івано-Франківську, фестиваль духовної пісні “Воскресіння розбудило ніч” на Волині тощо.

Висновки. Таким чином, творче використання традицій початкового співацького навчання церковнопарафіяльних шкіл України в контексті завдань сучасної музичної освіти можливе як у загальноосвітніх школах на культурологічно-просвітительській основі, так і в духовно-релігійних закладах. Сподіваємося, що практична реалізація запропонованої автором програми “Українська духовна музика” наблизить реальне вирішення даної проблеми. Подальші дослідження передбачається провести у напрямку апробації даної програми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Горбенко С. Розвиток музичної освіти і виховання в Україні в контексті гуманістичної спрямованості // Рідна школа. – 2003. – №3. – С.38–42.
2. Григорчук І.С. Формування морально-ціннісного відношення до духовної музики в процесі підготовки вчителів музики (на матеріалі православної християнської традиції): Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Київський державний університет культури і мистецтва. – К., 1998. – 20 с.
3. Король В. Просвітницька діяльність Української Православної Церкви в 90-х рр. ХХ ст. // Історія в школі. – 2001. – №8. – С.39–44. – С.43.
4. Кошмина И.В. Русская духовная музыка: Пособие для студентов музыкально-педагогических училищ и вузов: В 2 кн. Кн.2: Программы. Методические рекомендации. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 160 с.
5. Масол Л. Виховний потенціал мистецтва – джерело освітніх інновацій // Мистецтво та освіта. – 2001. – №1. – С.2–5.
6. Москальова Л.Ю. Моральне виховання особистості майбутнього вчителя музики і художньої культури засобами українського сакрального хорОВОГО мистецтва: Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України. – К., 2004. – 23 с.
7. Ростовський О. Українська музична педагогіка: стан і перспективи // Рідна школа. – 2000. – №8. – С.17–18.
8. Стельмахович М. Школа і педагогіка в умовах становлення Української держави // Рідна школа. – 1996. – №5–6. – С.5–8.
9. Столярова Л.В. Використання творів української духовної хорОВОЇ спадщини в системі підготовки майбутнього вчителя музики / Науковий вісник Миколаївського державного університету: Зб. наук. пр. – Випуск 10. Педагогічні науки: У 2-х т. – Миколаїв: МДУ, 2005. – Т.2. – С. 214–217.
10. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей // Позакласний час. – 2004. – №19–20. – С.7–12.
11. Церковний спів: Робоча програма для студентів спеціальності 7.020205 “Музичне мистецтво” спеціалізації “Диригент хору, регент церковного співу” / Укл. Л.В.Терещенко-Кайдан. – К.: ДАКККіМ, 2004. – 18 с.